

УДК 316.74:008

Ольга Сулацкова
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА
В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті аналізується питання про тенденції розвитку суспільства, які неодмінно трансформуються в проблему його базових цінностей, домінуючу роль серед яких починають відігравати цінності екологічні. Підсумовується, що в сучасній аксіології як філософського вчення про цінності екологічні цінності набувають все більшої значущості. Проте бажаної системи цінностей, де було б достатньо враховано екологічні аспекти майбутнього цивілізації, ще не створено. Вона перебуває на етапі формування як майбутній фундаментальний складник культури XXI ст.

Ключові слова: екологія, культура, цінність, екологічна культура, екологічні цінності.

O. Sulatskova

SOCIOCULTURAL DEVELOPMENT OF HUMANITY IS IN OF CONTEXT OF ECOLOGICAL VALUES

In the article a question is analyzed about progress trends societies that certainly transformed in the problem of him base values, a dominant role among that values begin to play ecological.

Thus, we have a difficult enough picture of the valued orientation of our contemporary in the difficult situation of ecological (what becomes anthropological already) crisis in a global scale. Obviously, that making progress meaningfulness of ecological culture and ecological competence of not only public agents but also wide public is able to overcome contradictions traditional and new, material and spiritual, to the anthropocentrism and biocentrism, valued reference-points of countries successful and poor, alternativeness of «explanation» of natural scientist and humanitarian «understanding». The material analyzed in-process grounds to draw conclusion that in a general view reality of ecological threat for anybody already does not cause doubts. In a modern axiology as philosophical studies about values ecological values acquire all greater meaningfulness. However desirable system of values, where the ecological aspects of the future of civilization would be taken enough into account, it is not yet created. She is on the stage of forming, as a future fundamental constituent of culture of XXI of century

Key words: ecology, culture, value, ecological culture, ecological v.

О. Сулацкова

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА
В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

В статье анализируется вопрос о тенденциях развития общества, которые непременно трансформируются в проблему его базовых ценностей, доминирующую роль среди которых начинают играть ценности экологические. Делается вывод, что в современной аксиологии как философского учения о ценностях экологические ценности приобретают все большую значимость. Однако желательной системы ценностей, где были бы достаточно учтены экологические аспекты будущего цивилизации, еще не создано. Она находится на стадии формирования, как будущая фундаментальная составляющая культуры XXI ст.

Ключевые слова: экология, культура, ценность, экологическая культура, экологические ценности.

Проблема цінностей набуває свого нового значення, коли йдеться про пошуки стратегій подальшого розвитку цивілізації. Цінність санкціонує той чи інший вид діяльності, що загалом визначає її основні пріоритети. Тому питання про тенденції розвитку суспільства неодмінно трансформується в проблему його базових цінностей, домінуючу роль серед яких починають відігравати цінності екологічні.

Цінність – термін, який широко використовується у філософії, соціології, культурології, слугує для визначення людського, соціального й культурного значень певних явищ дійсності. У філософському контексті цінність – це термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного [17, с. 707].

Світоглядно-ціннісні та етичні аспекти становлення і розвитку екологічної культури стали предметом досліджень Е. Агаці, П. Агесса, Р. Баландіна, І. Василенко, Т. Гардашук, В. Гьосле, Ф. Гіренка, Е. Гірусова, Дж. Дьюї, Е. Злобіна, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, М. Когана, Ф. Канака, М. Кисельова, С. Кримського, В. Кутирєва, Д. Ліхачова, Е. Маркаряна, А. Маслоу, М. Моїсеєва, А. Печчеї, В. Р. Поттера, М. Савостьянової, Л. Сидоренко, А. Толстоухова, А. Швейцера, Б. Юдіна та ін.

Мета статті – проаналізувати альтернативні варіанти соціокультурного розвитку суспільства в системі екологічних цінностей як майбутній фундаментальний складник культури XXI ст.

Кожна історично конкретна суспільна форма характеризується специфічним набором цінностей, система яких виступає як найбільш високий рівень соціальної регуляції. У ній зафіксовані критерії, визнані цим суспільством, соціальною групою, на основі яких розгортаються спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні суспільні інститути та цілеспрямовані дії людей – як індивідуальні, так і колективні [16, с. 763].

В екологічних довідниках, у тому числі й у трьохтомній «Екологічній енциклопедії», що недавно вийшла в Києві, термін «екологічна цінність» відсутній, але розкривається зміст цінності (вартості) існування. Цінність (вартість) існування виражає готовність індивіда заплатити за те, щоб забезпечити існування флори, фауни й місця їх існування, навіть якщо індивід ніколи особисто не зможе використовувати ці ресурси. Інколи зазначена цінність включає спадкову (успадковану) цінність. Основне джерело – альтруїзм у ставленні щодо нащадків, друзів, родичів, людства чи самої природи [2, с. 654].

Система цінностей є складним та суперечливим утворенням. Нині постає нагальна потреба в переосмисленні стратегії людства в планетарному масштабі. А для того, щоб нести таку відповідальність, варто продумати програму подальших дій, кардинально переосмислити систему цінностей. На перший план виходять цінності життя, пошук шляхів і засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної й соціальної ситуації. Активно здійснюється перегляд традиційного ставлення як до людини, так і до природи, пошук нових духовних основ подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності та нового розуміння перспектив людини.

Творення нової системи «моральних цінностей сучасного людства» зовсім не означає, що потрібно починати з нуля, відкинувши все традиційне, добре апробоване, хоча такі занадто радикальні пропозиції мають певне поширення. Значно більше дослідників роздумують над тим, щоб повернутися й більш уважно придивитися до таких вічних цінностей, як благородність, справедливість, стійкість, помірність. Оновлена система цінностей не може бути простим їх переліком, конгломератом не пов'язаних між собою сутностей.

Пошук принципово нових цінностей передусім змушує звернутися до екологічних реалій, до фундаментальної філософсько-світоглядної опозиції «людина–природа». У літературі надзвичайно активно осмислюється означена дилема під кутом зору її бажаного статусу: єдності людини та природи, або гармонізації відносин між ними. Як би ми не ставилися до гіпертрофованого протиставлення людини природі, сформованого класичною наукою, потрібно визнати певну автономію людини від природи. Тому коректніше буде говорити про пошук шляхів гармонії між ними. На це й повинні бути сконцентровані орієнтири сучасної аксіології. Загалом система цінностей нашого сучасника вимагає радикального перегляду й уточнень.

До сьогодні точаться дискусії щодо того, що є генезою екологічної проблеми – незважений розвиток науки й техніки та пов'язаного з ними виробництва чи відставання сучасної людини у морально-духовному сенсі. У багатьох наукових працях підсумовується, що здорове навколишнє середовище є не менш важливим, ніж матеріальні й духовні потреби. Тут ми маємо справу із небезпечною редуцією цілісного світу людини до його компонентів. Небезпечною тому, що матеріальні й духовні потреби розглядаються як альтернативні щодо ставлення до навколишнього середовища, яке, між іншим, включає в себе як природні, так і соціально-культурні чинники [15, с. 34–35].

У сучасній науковій лексиці поняття «екологічна цінність» активно набуває поширення [4, с. 41]. Формується певна система екологічних цінностей, зокрема багато уваги приділяється співвідношенню традиційного та інноваційного в сучасних аксіологічних розвідках.

У межах традиційного типу цінностей не ставилася мета перетворення світу, забезпечення безумовної влади людини над природою, тому екологічні цінності займали тут ключову позицію. Це виражалося як на рівні індивідуальної, так і на рівні суспільної свідомості, соціум сповідував цінності екологічної й соціальної стабільності. Для такої цивілізації пріоритетним було дотримання природних режимів, які визначали мету та засоби практичної діяльності. Людський контроль за природним середовищем зводився до зберігання природних умов як сфери існування й виявлення життєдіяльності соціуму. Така постійність, тільки інколи порушуючись випадковостями, забезпечувала надійний базис, стабільність соціального устрою. У традиційній культурі статус особистості характеризувався її приналежністю до певних сімейних, кастових та інших станових відносин. На рівні суспільної свідомості факт єдності з природою проявлявся в самому сенсі існування соціуму [9, с. 145].

Так, А. Єрмоленко обґрунтовує значення комунікативної етики відповідальності для ціннісної переорієнтації та духовно-морального оновлення суспільства, розв'язання політичних та етнічних конфліктів, вирішення екологічних проблем [3, с. 2].

У «техногенній цивілізації» (термін В. Стьопіна), яка зародилася в європейському регіоні в XIV–XVI ст., стали превалювати нові цінності: розуміння людини як антагоніста природи, яка підкоряє її (природу) своїй волі; підхід до природного середовища як до «комори», ресурси якої безмежні й використовувати їх можна, не думаючи про майбутнє; у результаті, орієнтація суспільної свідомості

на антиекологічні складники (розкрадання та винищення середовища існування у всіх його формах) [8, с. 74].

Найбільш повно характеризує шкалу цінностей західної цивілізації євроамериканський варіант. Залишившись без природних імпульсів, цей тип соціального розвитку призводить до ситуації, коли людина стає біоавтоматом. Він може бути запрограмованим на активність, але за своєю суттю він мертвий, тому що втратив свою єдність із природою.

Єднанням із природою характеризуються фундаментальні принципи буддистської духовності: діяльнісне співпереживання щодо всіх живих істот, батьківська увага до природи в цілому «Я в природі, природа в мені». Відповідно до канонів буддизму, людина як розумна істота повинна взяти на себе відповідальність за еволюцію Всесвіту [9, с. 89–90].

Антиекологічні форми поведінки людини пов'язані з перевагою цінностей техногенної цивілізації, яка ґрунтується на ідеї необмеженого прогресу. Такий тип цивілізації сприймає природне середовище в цілому як умову матеріального існування людства й орієнтується на безоглядне використання природних ресурсів. Важливо зазначити, що техногенне суспільство зразу ж після свого виникнення починає впливати на традиційні цінності, змушує їх змінюватися. Інколи ці зміни стають результатом військового захоплення, колонізації тощо, але найчастіше – результатом процесу модернізації. Так, наприклад, реформувалася Японія. Росія пережила декілька модернізаційних епох, в основі яких була трансплантація західного зразка [14, с. 234].

Аналізуючи ситуацію, яка склалася в сучасному світі, можна говорити про доміную антропоцентристських, а не біоцентристських настанов у ставленні до природного середовища, хоча про однозначну її реалізацію внаслідок низки причин говорити проблематично. Безсумнівно, антропоцентризм є природним продовженням еволюції соціуму в техногенному спрямуванні, коли природа та людина як її частина є засобом, а не метою розвитку. Класичний сценарій «саморуку», якого людство дотримується протягом тисячоліття, знайшов своє первинне філософське обґрунтування в працях Р. Декарта і Ф. Бекона. Ф. Хайєка, сповідуючи твердження: «людина мірило всіх речей», – уважає, що ніяких закономірностей еволюції поза ринковими відносинами не існує, нічого кращого за них людство придумати не змогло, а приріст населення з орієнтацією на задоволення його потреб посередництвом ринку є умовою прогресу цивілізації [6, с. 94–103]. Учені стверджують, що погіршує екологічну ситуацію нівелювання таких релігійних цінностей, як відповідальність, аскетизм, утримання. «Саме людський егоцентризм, прагнення до комфорту і насолоди, нестримне гоніння за прибутком і речами завели людину в безвихідь, і, мабуть, без зміни духовних орієнтирів екологічна проблема не буде вирішена» [5, с. 21–24].

Серед сучасних цінностей набуває значення посилення соціального контролю над матеріальними об'єктами. Здійснення контролю й особливо впровадження його нових форм стає цінністю та котирується дуже високо. Тому об'єкти технологій та їх продукти починають розглядатися як безумовна цінність, а об'єкти природи набувають ціннісних характеристик тільки інструментального плану. Мета встановлюється, виходячи не з потреб збереження природного середовища чи соціального устрою, а залежно від наявних можливостей соціальної практики та умов її реалізації.

Сьогодні антропоцентризм усе більше набуває форми екологічного антропоцентризму, який спроможний урахувати екологічні реалії. Його суть полягає в тому, що суспільство, дбаючи про перспективи подальшого розвитку, починає розуміти, що для людини бути ситим і багатим – недостатньо. Бажано, щоб людина жила довго, хворіла мало, а для цього потрібне сприятливе для життя середовище. Тому видається нерациональним робити витрати не на вирішення екологічних проблем, а на медицину, витрати на яку зростають експоненціально й досягають парадоксальної величини [11, с. 134]. Такий поворот не може не змінювати традиційні практики відносин суспільства з природою. Усвідомлення того, що центр тяжіння має бути зміщений із «перетворення» природи на намагання вдосконалювати саме суспільство, його самоорганізацію, є передумовою для вирішення цієї складної проблеми.

Загроза екологічної кризи глобального масштабу (руйнування озонового екрана, кислотні дощі, зміни клімату тощо) змушує суспільство до введення низки екологічних заборон (Київський протокол). Процес відбувається важко, про що свідчить мала ефективність намагань світового співтовариства щодо досягнення стану стабільного розвитку. Але те, що такі кроки мають місце, – це вже, безумовно, благо.

Зокрема М. Реймерс, розглядаючи закономірності соціальної психології щодо ставлення до природи, справедливо зауважував: «Незважаючи на те, що в більшості випадків наслідки від великих вторгнень у природне середовище невідомі, люди поводять себе до аномальності дивно, хоча й абсолютно закономірно. Вони виправдовують свої дії, користуючись трьома основними прийомами страуса, зариваючи під час небезпеки голову в пісок: принципами інстинктивного заперечення, обманливого благополуччя, віддаленості події». Кожний учинок людини, кожна її дія – це встановлення певного типу взаємопроникнення природної і соціальної необхідності. Те, як вони будуть реалізовані, залежить від людини, її вибору. В екологічному маніфесті М. Реймерс звертається зі зверненням до всіх жителів планети: «Люди, прозрійте!» [11, с. 168–171].

Сьогодні ми можемо говорити про два базові орієнтири: один – приналежний розвинутих країнам – уключає в себе широкий спектр споживчих переваг, які охоплюють сферу побуту й виробництва, навколишнє середовище, соціум; інший – приналежний слаборозвиненим країнам – антипод першому та ґрунтується на нормативах фізіологічного виживання (виснаження природного середовища відбувається інтенсивними темпами за рахунок, в основному, відпливу ресурсів у розвинуті країни). Для обох ціннісних шкал характерне споживацьке ставлення до довкілля.

В. Соловйов свого часу окреслив декілька типів ставлення до природи: прагнення підкорити її в такому вигляді, у якому вона існує, а тоді активна боротьба з нею; підкорення її й користування нею як безособистісним знаряддям, нарешті, утвердження її ідеального стану – такого, яким вона повинна стати завдяки людині [13, с. 345].

Саме звідси й випливає необхідність перегляду базових гуманістичних цінностей у культурі та подолання їх суперечностей. Ідея гуманізму виникла як учення про високе суспільне призначення людини, її право на свободу розвитку й задоволення різноманітних потреб. До сьогодні гуманізм мало змінив свої вихідні постулати, але його проблеми й далі продовжують обговорюватися науковцями. Так, з'явилися роботи, у яких обґрунтовується необхідність доповнення традиційного гуманізму новими орієнтирами, які мають указати шлях вирішення людством глобальних екологічних проблем, тобто переходу до екологічного гуманізму. «Прикметно, можна навіть сказати, на сьогодні домінуючою ознакою сучасних уявлень про гуманізм є загальнолюдська турбота про стан природного довкілля» [7, с. 245].

У подоланні екологічної кризи важливу роль відіграє екологічна модель, здатна активізувати суспільну свідомість та утвердити принцип «не роби природі того, чого б ти сам не хотів отримати від неї». Ознакою мудрості стає здатність до самообмеження, самодисципліни й відмова від егоїзму та хижацького прагматизму, успадкованого від техногенної цивілізації [12, с. 13–14]. У зв'язку з цим можна виокремити такі положення, які здатні конкретизувати іноді занадто абстрактні екологічні цінності:

- 1) збереження біосфери як єдиної основи розвитку людського суспільства;
- 2) утрата видів, генетичного розмаїття планети є однією з реальних загроз, з якими зіткнувся сучасний соціум;
- 3) подальший приріст населення і прагнення примножити добробут людей повинні бути визнаними як несумісні одне з іншим;
- 4) орієнтація на зростаюче якісно та кількісно утримання благ, без урахування подальших наслідків, стає смертельно небезпечним для людства (Закони Пола Ерліха).

Варто зауважити, що в межах західної шкали цінностей мають місце й позитивні трансформації: виник напрям енвайроменталізм як система мислення, яка, будучи інтегрована в прогресивну політику, дає змогу пом'якшити екологічні труднощі, позитивно впливати на розвиток людства в цілому. На думку американського соціолога Р. Паелке, енвайроменталізм, як система цінностей, має подвійний характер: з одного боку, вона є результатом розвитку природничих наук і забезпечує їм нову перспективу розвитку, а з іншого – відображає вплив радикальних партій на проведення екологічних дій і прийняття екологічних рішень на рівні певної екологічної спільноти. Позитив, на думку Р. Паелке, – у тому, що робиться спроба змінити систему цінностей західного суспільства, у межах якої економічний ріст є тільки засобом, а не метою розвитку; по-друге, реальна основа виникнення екологічних рухів свідчить про те, що процес усвідомлення відповідальності людства за деградацію природного середовища, хоча й повільно, але все ж таки відбувається. Свідченням цього є те, що на сьогодні партії «зелених» успішно входять в управлінські структури багатьох країн світу.

Неоднозначність ставлення до екологічних цінностей у сучасному суспільстві визначається не тільки різноманіттям його цільових настанов, зокрема антропоцентристської (егоцентристської) та біоцентристської (віталістської). В останні десятиріччя виникає ще один варіант ціленаставови, орієнтований на задоволення інтересів «золотого мільярду» на протигагу іншій частині людства (20% проти 80%). Така класифікація поділяє сучасний соціум за критеріями пріоритетів у використанні ресурсів планети. [10, с. 44–45].

Тенденції розвитку сучасного соціуму в контексті екологічних цінностей можуть бути розглянуті як у теоретичному, так і в практичному розрізах. У теоретичному аспекті – це загальне усвідомлення людиною (суспільством) необхідності дотримання екологічних вимог та цінностей, у практичному – здатність реалізувати таку необхідність.

Певна невідповідність між цінностями, які висловлюються лише на словах (маніфестуються), і цінностями, які проявляються в поведінці, вчинках завжди існувала. З одного боку, прагнення особистості може бути й часто є здатним піднятися вище поточних реальних подій, з іншого – ця невідповідність може бути результатом бажання дотримуватися норм поведінки певної групи та навіть результатом самообману [1, с. 10–11]. Надійність (ефективність) цінності природно зростає, коли особистість свідомо залучається до практики, коли вона відкриває спільність і корелятивність із цінностями інших людей. В останньому випадку цінності можуть стимулювати активність особистості.

Щодо екологічних цінностей задеклароване загальне позитивне ставлення до природи дуже часто не збігається з конкретною моделлю екологічної поведінки. У ситуації реального вибору, коли справді потрібно відмовитися від певних благ цивілізації з метою збереження довкілля, екологічні цінності програють. Хоча потрібно визнати, що ставлення суспільства до екологічних цінностей неоднозначне: існує певна ієрархія, де, як показує дослідження, більш високий ранг отримують цінності побутово-прагматичного типу, тісно пов'язані з умовами буття людей. Домінує, зокрема, стурбованість щодо чистоти повітря, чистої води тощо. Загалом, екологічні цінності поки що не є пріоритетними для нашого сучасника.

Проте сьогодні вже можна говорити про тенденцію формування єдиної шкали екологічних цінностей, екологічних орієнтацій, зумовлених масштабами екологічної кризи, яку переживає людство. Цю шкалу цінностей можна визначити в таких загальних параметрах:

1) природа – необхідна передумова створення як засобів життєдіяльності, так і засобів виробництва, без яких існування соціуму є принципово неможливим;

2) природа є основою морально-естетичного, духовного існування людини, умовою її гармонійного розвитку, поза межами якого буття соціуму втрачає свій смисл.

Отже, ми маємо досить складну картину ціннісного орієнтування нашого сучасника в складній ситуації екологічної (що стає вже антропологічною) кризи в глобальному масштабі. Очевидно, що прогресуюча значущість екологічної культури та екологічної компетентності не лише представників влади, а й широкої громадськості здатна подолати суперечливості традиційного та нового, матеріального й духовного, антропоцентризму та біоцентризму, ціннісні орієнтири країн успішних і бідних, альтернативність природознавчого «пояснення» та гуманітарного «розуміння». Проаналізований у роботі матеріал дає підставу дійти висновку, що в загальному вигляді реальність екологічної загрози ні в кого вже не викликає сумнівів. У сучасній аксіології як філософського вчення про цінності екологічні цінності набувають все більшої значущості. Проте бажаної системи цінностей, де було б достатньо враховано екологічні аспекти майбутнього цивілізації, ще не створено. Вона перебуває на етапі формування, як майбутній фундаментальний складник культури XXI ст.

Література:

1. Данилов-Данильєв В. И. Экология: научно-технический прогресс: экономика, этика / В. И. Данилов-Данильєв // Зелёный мир. – 2003. – № 9–10. – С. 10–11.
2. Экологический энциклопедический словарь. – М. : Изд. дом «Ноосфера», 1999. – С. 732.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна і практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 448 с.
4. Иванова Т. В. Экологические ценности в общественном сознании / Т. В. Иванова // Вопр. психологии. – 1999. – № 3. – С. 41.
5. Иегумен Иоанн (Экономцев). Православный взгляд на экологический кризис России. – М. : [б. и.], 2000. – С. 21–24.
6. Каучуков Р. Приоритет экологических ценностей в процессах устойчивого развития / Р. Каучуков, А. Савка // Экономист – 2001. – № 6. – С. 94–103.
7. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
8. Кутырев В. А. Человек XXI века: уходящая натура / В. А. Кутырев // Человек. – 2001. – С. 74.
9. Манталов В. В. Стратегия Разума: экологическая этика и устойчивое развитие / В. В. Манталов. – Улан-Уде : Бурятское кн. изд-во, 1998. – 342 с.
10. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование / А. С. Панарин. – М. : [б. и.], 2000. – С. 44–45.
11. Реймерс Н. Ф. Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология / Н. Ф. Реймерс. – М. : [б. и.], 1992. – 217 с.
12. Семенов И. С. Глобализация и социокультурная динамика: личность, общество, культура / И. С. Семенов // Социс. – 2007. – № 1. – С. 13–14, 22.
13. Соловьев В. С. Сочинения / Соловьев В. С. – Т. 1. – М. : [б. и.], 1988. – 427 с.
14. Соснина Т. Н. Социальная экология и здоровье человека / Т. Н. Соснина, М. Э. Целина. – Самара : [б. и.], 1998. – 324 с.
15. Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2009. – 284 с.
16. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл. 1983. – 840с.
17. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності Інституту соціальних наук Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, потік № 9 від 30.05.2014 р.